

UNIVERSITY OF TAMPERE

This document has been downloaded from
Tampub – The Institutional Repository of University of Tampere

Publisher's version

Authors: Lahikainen Anja Riitta, Paavonen Juulia E
Name of article: Perhe ja lapsen hyvinvointi
Name of work: Toiminnallisia loukkuja : hyvinvointi ja eriarvoisuus yhteiskunnassa
Editors of work: Oksanen Atte, Salonen Marko
Year of publication: 2011
ISBN: 978-951-44-8515-2
Publisher: Tampere University Press
Pages: 91-108
Discipline: Social sciences / Other social sciences
Language: fi
School/Other Unit: School of Social Sciences and Humanities

URN: <http://urn.fi/urn:nbn:uta-3-824>

All material supplied via TamPub is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorized user.

5. PERHE JA LAPSEN HYVINVOINTI

Inhimillinen hyvinvointi liittyy kiinteästi päivittäisen kanssakäymisen verkostoon. Toiset ihmiset voivat ylläpitää niin myönteisiä kuin kielteisiä vaikutuksia hyvinvoinnille (Järventie 2008; Lahikainen ym. 2008). Lapsen vuorovaikutuskumppanit löytyvät hänen perheestään, päiväkodista, koulusta ja toveripiiristä. Arjen instituutioihin kiinnittyneet vuorovaikutusverkostot eivät ole laajemmasta yhteiskunnasta irrallisia eivätkä siten muutoksilta suojattuja. Ne mukautuvat ja muuntuvat ulkoisten tekijöiden paineessa. Niinpä jokainen laajamittainen yhteiskunnallinen muutos voi vaikuttaa myös lasten olosuhteisiin ja sitä kautta heidän hyvinvointiinsa ja sen ylläpitoon.

Keskitymme tässä artikkelissa tarkastelemaan lapsen kehitykselle ja hyvinvoinnille suotuisaa, syrjäytymistä ennaltaehkäisevää ja kompetensseja tuottavaa vuorovaikutusta perheessä. Tarkastelun viitekehystenä käytämme englantilaisen lastenpsykiatri ja psykoanalyytikko John Bowlbyn (1969) teoriaa kolmevuotiaiden ja sitä nuorempien lasten kannalta keskeisistä sosiaalisen vuorovaikutuksen tekijöistä perheessä. Näkökulma tarjoaa perhe-elämän vuorovaikutuksen kuvaukseen mallin, joka sisältää selkeät kriteerit myös lapsen hyvinvoinnin arvioimiseen.

Laajennamme tarkastelua siten, että sijoitamme perhe-elämän laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin. Oletamme, että kolmen ikävuoden jälkeenkin lasten toimintaa on mielekästä tarkastella Bowlbyn mallin mukaisesti, vaikka ensimmäisten ikävuosien aikana opitut asiat, joihin kuuluvat sisäisten mielikuvien muodostuminen tärkeistä ihmisistä, lisäävät lapsen autonomiaa. Pohdimme sekä päivähoidon että television ja tietokoneiden merkitystä perhesuhteille ja lapsen hyvinvoinnille. Pohdimme, mitä haasteita ja mahdollisuuksia uusmedia aiheuttaa lapsen ja vanhempien välisissä suhteissa. Syrjäytymisellä viittaamme näköalojen ja vaihtoehtojen puutteeseen vastakohtana hyvinvoinnille, joka syntyy omien havaittujen resurssien ja mahdollisuuksien tasapainosta.

Esittelemme empiirisiä tutkimustuloksia kolmesta viisivuotiaiden arkea käsitelleestä tutkimusprojektista vuosilta 1987, 1993 ja 2003. Kuvaamme perheen riskitekijöiden ja lasten hyvinvointi-indikaattoreiden välisiä yhteyksiä aineistolla, joka on peräisin projektista *Lasten hyvinvointi ja media kulttuurisessa ja yhteiskunnallisessa kontekstissa*. Empiiriset tutkimustulokset pohjautuvat edustaviin otoksiin Suomessa ja Virossa vuosina 1993 ja 2003 kahdessa keskikokoisissa yliopistokaupungeissa eläneistä viisivuotiaista ja heidän perheistään (Lahikainen ym. 2008).

Hyödynnämme myös viisivuotiaiden arjesta kerättyä aineistoa yhteispohjoismaisessa *BASUN*-projektissa (*Barndom, samhälle och utveckling i Norden*, 1987). Projektissa tutkitut 130 lasta ja heidän perheensä edustivat tuolloin moderniteettikehityksen kärkeä, asuivat viiden suurkaupungin esikaupungeissa, molemmat vanhemmat kävivät töissä kodin ulkopuolella, lapset olivat hoidossa kodin ulkopuolella ja perheet edustivat monipuolisesti eri perhetyyppejä (ydinperheitä, yksinhuoltajaperheitä ja kaksoisydinperheitä). Aineisto on poikkeuksellisen yksityiskohtainen ja perustuu lapsen, häntä päivähoitossa hoitavan henkilön ja vanhempien haastatteluun sekä lapsen havainnointeihin päivähoitossa. Lasten arkipäivän kuvaukset valottavat tärkeitä vuorovaikutustapahtumia lapsen ja aikuisen välillä. Yli kaksikymmentä vuotta vanha aineisto toimii kontrastina lapsia nykyperheissä kuvaaville aineistoille. Lasten arjen peruspuitteina ovat edelleen molempien vanhempien työssäkäynti ja lasten osallistuminen päivähoitoon.

Lasten vuorovaikutusverkostoissa on erityistä se, että lapsiosa-puolten oppimisen nopeus on suuri ja kehityspotentialit ovat lähes mittaamattomat. Vuorovaikutus toisten kanssa kätkee sisälleen sanoin-kuvaamattomia mahdollisuuksia. Toinen erityispiirre on se, että lapsi tarvitsee perushoivaa, ohjausta ja neuvontaa jatkuvasti ja muuttuvien tilanteiden mukaan toisin kuin aikuinen, jonka itsesäätelyn ja -arvioin-nin mekanismit ovat jo kehittyneet. Tässä artikkelissa perheenjäsenten välisen vuorovaikutuksen arvioinnin lähtökohtana on toimiva ja kokeva lapsi.

Bowlbyn kiintymysteoria lapsen hyvinvoinnin viitekehyksenä

John Bowlbyn (1969) mukaan lapsen ja vanhemman vuorovaikutus on useiden käyttäytymisloukkien yhdistelmän tulosta. Lapsen käyttäy-tymisen keskeisiä alueita on kolmena ensimmäisenä ikävuotena kaksi. Ensimmäinen on kiintymyskäyttäytyminen, mikä tarkoittaa läheisyyden etsintää ja ylläpitoa valittuun kiintymyskohteeseen niillä keinoin, mitä lapsella eri kehitysvaiheissa kulloinkin on alkaen itkemisestä, takertumi-sesta ja seuraamisesta kutsumiseen saakka. Kiintymyskohteen valintaan vaikuttavat perheen jäsenten saatavuus tai läsnäolo ja käyttäytyminen lapsen seurassa, jota lapsi arvioi. Kiintymyskäyttäytyminen palvelee lapsen perusturvallisuuden kehitystä.

Bowlbyn (1969) mukaan toinen käyttäytymisen luokka on leik-ki ja tutkimus (engl. exploration), joka on läheisyyden etsinnälle eli turvallisuushakuiselle käyttäytymiselle vastakkaista toimintaa. Tutki-mustoiminnan aiheuttaa uusi tai monimutkainen ympäristössä oleva ärsyke, jolla itse asiassa on samat ominaisuudet kuin pelkoa herättävällä ärsykkeellä (emt. 287). Leikki ja tutkiminen vuorottelevat turvallisuus-ten etsinnän kanssa tilanteiden mukaan. Mitä nuorempi lapsi, sitä varovaisempi hän on ottamaan etäisyyttä kiintymyskohteestaan ja sitä useammin ja useammista syistä lapsi hakeutuu kiintymyskohteensa luokse. (emt.)

Lapsen tutkimuskäyttäytyminen voi loppua ja läheisyyden etsiminen kiintymyskohdetta kohtaan aktivoitua useista syistä, kuten siksi, että lapsi väsyä, tulee nälkäiseksi, sairastuu tai satuttaa itsensä. Lapsi voi tulla kiintymyskohteen (vanhemman) käyttäytymisen takia epävarmaksi kiintymyskohteensa saatavuudesta, jos tämä esimerkiksi häviää näkyvistä. Myös ulkoisessa ympäristössä voi tapahtua jotain hälyttävää, kuten oven pamahdus, ukkosen jyrynä tai vanhempien riitely, mikä tekee lapsen epävarmaksi tai pelästyttää. (Bowlby 1969, 312–313.)

Vastaavasti vanhemman toiminnat perheessä voidaan ryhmitellä kahteen luokkaan; ensiksikin ”hoivakäyttäytymiseen, johon kuuluu kaikki sellainen toiminta, minkä tarkoituksena on saattaa lapsi hoitajansa läheisyyteen ja säilyttää fyysinen läheisyys vanhemman ja lapsen välillä” (Bowlby 1969, 292). Hoivakäyttäytyminen aktualisoituu vastauksena lapsen turvallisuushakuiseen käyttäytymiseen tai silloin, kun läheisyyden kokeminen on uhattuna. Lapsen kiintymuskäyttäytyminen ja vanhemman hoivakäyttäytyminen ovat funktioiltaan homogeenisiä. Sekä lapsi että vanhempi pyrkivät ylläpitämään tietynasteista läheisyyttä toisiinsa. Toista vanhemman käyttäytymisen perusluokkaa Bowlby nimittää hoivakäyttäytymiselle vastakkaiseksi käyttäytymiseksi. Se kattaa monenlaisia muita askareita ja toimia, jotka kilpailevat hoivakäyttäytymisen kanssa. Niihin kuuluvat esimerkiksi kodinhoitotoimet, työasioiden tekeminen kotona ja uutisten katsominen. (Bowlby 1969.)

Oleennaista lapsen hyvinvoinnille ja kehitykselle on se, että perheessä on käytettävissä henkilö tai henkilöitä, jotka ovat riittävän paljon (availability) läsnä ja pystyvät vastaamaan pienen lapsen kiintymyspyrkimykseen (responsiveness) luotettavasti (Bowlby 1969, 286–316). Aikaa ja tilaa tulisi olla lasten aloitteellisuuteen vastaamiseen, jotta lapsi voisi tuntea, että hänen hyvinvoinnillaan on muille merkitystä. Kun lapsi kokee itsensä tärkeäksi ja muille merkitykselliseksi, hän oppii, että muilta ihmisiltä voi hädän hetkellä saada turvaa.

Varhaisen hoivansaannin luotettavuutta ja jatkuvuutta perusturvallisuuden kehittymiselle ja tasapainoiselle aikuisuudelle on korostettu tavoitteena sinänsä. Sen sijaan vähemmälle huomiolle on jäänyt se, että lapsen kiintymuskäyttäytymisen ja tutkimuskäyttäytymisen välillä on

keskeinen yhteys. Tutkimuskäyttäytyminen voi käynnistyä vasta, kun lapsi tuntee itsensä riittävän turvalliseksi eli hänen kiintymyshakui- seen käyttäytymiseensä on vastattu. Rene Spitzin (1974) klassisissa tutkimuksissa selvitettiin vankilassa olevien äitien vauvoilleen antamaa hoivaa: vauvojen kehitystä äidinhoivan aikaan ja heti imetyssuhteen katkeamisen jälkeen. Tutkimukset ovat ensimmäisiä, joissa todettiin yhteys turvallisuuden kokemisen ja tutkivan käytöksen välillä.

Lasten hyvinvointi päivähoidossa ja kotona

Päivähoitoyhteisö vertautuu perheeseen Suomessa yli vuoden ikäisten lasten arjen kasvuympäristönä. Vuorovaikutus ikätovereiden ja hoitajien kanssa on yhtä tärkeää, eikä periaatteessa ole estettä soveltaa Bowlbyn teoriaa myös tähän arjen kanssakäymisen ympäristöön. Myös päivä- hoidon edustamat aikuiset voivat muodostua lasten turvahahmoiksi lapsen ja hoitajan kanssakäymisen määrästä ja laadusta riippuen, vaikka kiintymys kehittyykin myöhemmällä iällä kuin perheenjäseniin. Per- heenjäseniin verrattuna päiväkodin edustajat ovat uusia vuorovaiku- tuskumppaneita. Päivähoito merkitsee eroa perheenjäsenistä, joihin lapsi on jo ennen päivähoidon alkamista yleensä kiintynyt (Lahikainen & Asikainen 1983). Aluksi päivähoidon alkua voi leimata kokemus eroon joutumisesta ensisijaisista kiintymyskohteista (Lahikainen & Sundqvist 1979).

Suomalaisten kolmivuotiaiden ja sitä nuorempien lasten reaktioita päiväkotihoidon koskevassa tutkimuksessa kävi ilmi, että lapset kiin- tyvät kyllä perhepäivähoitajiin, mutta eivät yleensä päiväkotihoitajiin. Tämä johtuu lapsen ja aikuisten vuorovaikutuskäytäntöjen eroista eri konteksteissa. Näyttää siltä, että niin perheessä kuin perhepäivähoidos- sakin pystytään vastaamaan lasten aloitteisiin yksilöllisesti paremmin kuin suurissa ryhmissä päiväkodeissa, joissa lapsia kohdellaan enemmän ryhmän jäsenenä kuin yksilöinä (Lahikainen & Sundqvist 1979).

Päiväkodeissa korostetaan toverisuhteita ja niihin lasta kannustetaan, kun taas lasten hoitajiin kohdistuvat lähestymisyhteydet jäävät usein huomaamatta (Lahikainen ja Strandell 1989). Sovelletuna Bowlbyn teoriaan päiväkotihoidossa oletetaan lapselle ehdoton halu oppia ja kehittyä, tutkia ja leikkiä ilman, että samanaikaisesti huomioidaan pienten lasten mahdollinen tarve myös turvallisuushakuiseen käyttäytymiseen päivähoitopäivän aikana. Poikkeuksen tekevät päiväkotiko-keilut, joissa lapsille on järjestetty oma hoitaja (Keltikangas-Järvinen ym. 2009).

Kun lapset käyttävät suuren osan päivästä kodin ulkopuolisessa hoidossa, se ei siis automaattisesti merkitse sitä, että heidän päivittäiseen vuorovaikutukseensa liittyvät turvallisuuden tarpeet tulisivat hoidetuiksi samalla tavoin kuin kotona. Yhdenmukaista kaikille pohjoismaisille viisivuotiaille näyttää olevan se, että kodin ihmissuhteet muodostavat tunnelatautuneen vuorovaikutuskentän, jossa lapsi ilmaisee tunteitaan ja hänen kiintymyksen tarpeensa yleensä otetaan huomioon, kun taas päivähoitossa kodin ulkopuolella toverisuhteissa toiminnan motivaationa oleva tutkiminen on keskeistä. Bowlbyn (1969) mukaan motivoituminen tutkimiseen eli kiinnostus ympäristöä kohtaan on kuitenkin yhteydessä koettuun turvallisuuteen eikä ole automaattista. Kiintymyksen ilmauksia hoitajia kohtaan esiintyy vähän verrattuna lasten ja heidän vanhempiansa keskinäiseen vuorovaikutukseen (Lahikainen & Strandell 1989). Perhe näyttää pysyvän päivähoiton lisääntymisestä huolimatta tunne-elämän keskuksena. Tämä empiirinen tulos ei toki sulje pois sitä mahdollisuutta, että joskus lapsi voi saada parempaa turvaa hoitopaikassa kuin kotona.

Vanhempien ja lasten yhteenkuuluvuutta kommunikoidaan perheissä puolin ja toisin päivittäin (Lahikainen 1993). *BASUN*-projektin aineisto osoitti, että vanhemmat ja lapset ovat varsin taitavia keksimään pieniä yhteenkuuluvuuden hetkiä kiireisten arkiakataulujen rakosiin. Kaikille näille vanhemman, äidin tai isän, ja lapsen välisille yhteisille episodeille oli yhteistä keskinäisen läheisyyden toteuttaminen. Se saattoi saada muotonsa joko lapsen tai vanhemman aloitteesta, johon toinen osapuoli lähti mukaan.

Vanhempien ja lasten keskinäistä yhteenkuuluvuuden ja positii-
visten tunteiden tankkausta havaittiin kaikkialla viisivuotiain lasten
perheissä kiireisten arjen askareiden lomassa. *Aamun herätysrituaaleissa*
lapset tulivat tunnistetuiksi omilla persoonallisilla tavoilla. ”Suomalai-
nen Aleks halusi, että vain äiti herättää hänet aamuisin. Joka aamu äidin
oli puhallettava Aleksin korvaan kuten Tarzan puhaltaa Janen korvaan.”
Tärkeitä voivat olla *jäähyväisseremoniat päiväkotiin jättötilanteessa*.
”Ruotsalainen Anders juoksee vilkuttamassa äidille jokaisesta päiväkodin
ikkunasta ja lopuksi äidin on vielä tuutattava auton äänimerkkiä, jotta
Anders voi tyytyä äidin lähtöön.” Aamun heräämisrituaalien lisäksi
illan *nukkumaanmenoseremoniat* voivat olla pitkiä muutoin kiireisessä
suomalaisessa arjessa. Norjassa, Tanskassa ja Ruotsissa on erityinen
ilmaus perheenjäsenten keskinäisten emotionaalisten suhteiden hoi-
dolle ”*hygge sig*”, kun viitataan intiimiin fyysiseen yhdessäoloon, ilman
erityisiä tarkoituksia, kuten lojuminen sängyssä yhdessä lasten kanssa.
Myös *yhteiset ateriat* olivat päivittäisiä episodeja, joissa ilmaistiin yh-
teenkuuluvuutta. (Lahikainen & Strandell 1989.)

Bowlbyn mallin pohjalta on yksinkertaista havaita lapsen hyvin-
voinnin tila ja sen keskeiset edellytykset: hyvinvoiva lapsi on aktiivinen
ja kiinnostunut ympäristöstään ja luo siihen konstruktiiivisen suhteen
vastakohtana yliaktiivisuudelle ja levottomuudelle. Tämän seuraukse-
na hän oppii hyvin ja hankkii yhteisössä tarvittavia taitoja. Tällaisen
toimeliaisuuden takana ovat luotettavat aikuiset, joiden saatavuuteen
ja haluun auttaa tarvittaessa voi luottaa. Vastaavasti huonosti voiva
lapsi on passiivinen, vetäytynyt, haluton, tai alituisesti turvaa etsivä.
Turvahahmojen puute voi ilmetä myös aggressiivisuutena ja yliaktii-
visuutena (vrt. Bowlby 1973).

Parhaimmillaan päivähoidon ja kodin maailmat yhdistyvät siten,
että lapsen luottamus perheenjäsenien, kiintymyskohteiden olemassa-
oloon säilyy päivittäisten erojen aikana, ja emotionaalista tukea löytyy
myös päivähoitoinstituutioissa työskenteleviltä aikuisilta. Tällöin lapsi
kykenee olemaan kiinnostunut ympäristöstään ja valmis omaehtoiseen
oppimiseen erilaisissa päivittäisissä ympäristöissään. Yhtenä edellytyk-

senä on vanhempien kyky olla lapsen käytettävissä ja preferoida lasta muiden myös tärkeiden kodin tehtävien ohessa.

Vanhempien kilpailevat aktiviteetit ja stressi

Arjen ihmissuhteiden toteutumista säätelevät perheen ulkopuoliset tekijät, joista ehkä yksi tärkeimpiä on vanhempien työelämään osallistuminen. Vanhempainloman ja kotihoidon jälkeen vanhemmat hoitavat suhdettaan lapsiinsa työn ohessa ja perheenjäsenten arki pirstaloituu. Vanhempien yhdessäolo lapsen kanssa painottuu kiireisiin aamuihin, iltoihin, viikonloppuihin ja lomiin. Yhteiset hetket rakentuvat eri perheenjäsenten keskeisistä hetkistä. Näiden tärkeänä pitäminen, kesto ja sisältö riippuvat perheen ulkopuolelta tulevista paineista, erityisesti työelämän sanelemista aikapakoista. Yhdessäolon kesto vaihtelee muutamasta minuutista, esimerkiksi lapsen pukeminen tai peseminen, yli tunninkin pituisiin leikkihetkiin tai kylässä, kaupassa ja uimassa käymiseen. (Kristiansson 2001.) Pohjoismaisten viisivuotiaiden tyypillisessä arjessa löytyi yksityiskohtaisen vanhempien haastattelun perusteella sisällöltään 24 erityyppistä lasta ja vanhempaa yhdistävää vuorovaikutusepisodia 25 vuotta sitten.

Nykyään vanhemmat tiedostavat entistä paremmin sekä perheen että työelämän heille asettamat odotukset. Arjen elämänpiirien suhde voi olla jännitteinen. Katja Revon (2009) mukaan sekä englantilaiset ja suomalaiset äidit kuvaavat arkielämänsä kompleksisena ristiriitaisuuksien kenttänä. Arki saa merkityksensä moninaisten palasten kudoksena, joka sisältää hyvin vaativia ja stressaavia elementtejä sekä antoisia että nautittavia piirteitä. ”Perhe ja työ sekä antavat että ottavat” (emt., 76). Ajan allokointi työlle ja perhe-elämälle on useimpien vanhempien päivittäinen ongelma. Siihen ovat johtaneet sekä työelämän paineiden lisääntyminen että tietoisuuden kasvu lapsen oikeuksista. (emt.)

Paradoksaalisesti samalla kun työelämän paineet lisääntyvät, vanhempien tarpeet itsensä uusintamiseen perhe-elämän puitteissa kasvavat.

Perhetutkijoiden mukaan yleinen mielipide on 2000-luvulla kääntynyt perhearvojen suuntaan, puhe ”perheajasta” ideologisena tavoitteena on lisääntynyt (Jallinoja 2009; Repo 2009). Perhe instituutiona on sen kaikille jäsenille *nominen* (vastakohtana anomiselle), identiteettiä luova. Vuorovaikutuksessa perheenjäsenten kesken voidaan hakea tukea ja tunnistusta monipuolisesti itselle, vastakohtana esimerkiksi työelämän instituutioille, jotka kysyvät työntekijöiltään enemmän erityisiä kompetensseja kuin kokonaispersoonallisuutta (Berger & Kellner 1969).

Kuinka nykyvanhemmat sitten selviytyvät perhe-elämään liittyvistä haasteista ja erityisesti lasten hoivaamisesta työelämän paineiden lisääntyessä? Projektissa ”Lasten hyvinvointi ja media kulttuurisessa ja yhteiskunnallisessa kontekstissa” tutkimme neljän perhe-elämää kuvaavan tekijän yhteyttä lasten hyvinvointiin Suomessa ja Virossa vuosina 1993–1994 ja 2002–2003. Näitä ikään kuin vanhempien toimintakykyyn liittyviä tekijöitä määriteltiin neljä:

- 1) vanhempien subjektiivisesti kokema toimeentulon riittävyys
- 2) vanhempien keskinäisen suhteen toimivuus
- 3) vanhempien terveys
- 4) alkoholiongelmat perheessä

Kaikilla ongelma-alueilla virolaisvanhemmilla oli suomalaisvanhempia enemmän ongelmia ja molemmissa maissa muutosta parempaan suuntaan oli tapahtunut ainoastaan perheen taloudellisen tilan kohentumisessa (Lahikainen ym. 2008). Oletimme, että vanhempien taloudelliset vaikeudet, terveysongelmat, alkoholismi ja toimimaton parisuhde muodostuvat esteiksi vanhempien hoivakäyttäytymiselle. Ne vievät vanhempien aikaa ja energiaa lapsille suunnattavasta hoivasta ja huomiosta. Vanhempien hoivaressurssin heikentymisen odotettiin heijastuvan lasten hyvinvoinnin eri puoliin.

Seuraavasta taulukosta voidaan nähdä, että kaikki yllämainitut vanhempien toimintakykyyn liittyvät ongelmat olivat selkeästi yhteydessä perheen 5–6-vuotiaiden hyvinvoinnin eri puoliin.

Taulukko: Perheongelmien yhteys lasten hyvinvointiongelmiin 5–6-vuotiaiden suomalais- ja virolaislasten perheissä (N=421) (Lahikainen ym. 2008.)

Perheen/vanhempien	talous- ongelmat	risti- riidat	sairaus	Alkoholi- ongelmat
Lasten psykosomaattiset vaivat	+	+	+	+
Lasten huolestuneisuus perheestä	+	+	+	+
Tv-riippuvuus	+	+	+	+
Itsenäisyyden puute	+		+	
Uusien asioiden pelko			+	
Tärkeisiin ihmisiin liittyvät pelot		+	+	
Äidin ja isän tärkeys *				-
Mielikuvitukseen liittyvät pelot **	-			

* lapsen oma arvio

** Liittyvät esimerkiksi televisio-ohjelmiin, painajaisuniin ja mielikuvitusolentoihin

Perheissä, joissa vanhemmat raportoivat enemmän ongelmia, lapset oirehtivat psykosomaattisesti, turvautuvat ylen määrin televisioon ja ovat huolestuneita perhesuhteista muita useammin riippumatta vanhempien ongelmien laadusta. Lisäksi vanhempien sairauden ja talousongelmien yhteydessä lapsilla esiintyy oma-aloitteisuuden puutetta. Vanhempien sairauteen liittyvät lasten osalta tärkeiden ihmisten menettämisen ja uusien asioiden pelot. Lisäksi havaittiin, että alkoholi-ongelmaisten perheissä lapset arvioivat vanhempansa useammin itselleen vähemmän tärkeiksi kuin lapset, joiden vanhemmilla ei ollut alkoholi-ongelmaa. Näin heidän turvallisuuden tunteensa omassa kodissa on pienempi kuin muissa perheissä, koska vanhemmat eivät ole heidän käytettävissään yhtä luotettavasti kuin muissa perheissä.

On kiinnostavaa todeta, että myös tärkeäksi katsotulla perheen resursseilla, hyvällä taloudellisella hyvinvoinnilla, voi olla myös negatiivisia yhteyksiä lasten hyvinvointiin. Taloudellisesti hyvinvoivien perheiden lapsilla on muita lapsia useammin televisioon, painajaisuniin ja mielikuvitusolentoihin liittyviä pelkoja, mikä voi viitata medialaitteiden muita suurempaan yleisyyteen ja niiden suureen saatavuuteen, mutta myös siihen, että taloudellisesti hyvinvoivissa perheissä vanhemmilla

saattaa olla lapsille vähemmän aikaa kuin muissa perheissä. Toki tuloksista voi yleisesti tehdä sen johtopäätöksen, että lasten hyvinvoinnin takaamisessa perheet tarvitsevat monenlaista tukea, kuten taloudellista tukea ja muita auttamistoimia (Lahikainen ym. 2008).

Lasten hyvinvointi koostuu hyvin monista tekijöistä, jotka keskenään ovat varsin monimutkaisessa suhteessa toisiinsa. Niinpä yksiselitteistä kokonaiskuvaava perheen vuorovaikutuksen ja lapsen hyvinvoinnin välille ei voida rakentaa ennen kuin tutkimustietoa kertyy nykyistä enemmän. Tutkimustulokset viittaavat kuitenkin selvästi siihen, että vaikka viisivuotiaat ovat entistä enemmän mukana myös perheidensä ulkopuolella julkisen hoidon piirissä, perhe-elämä, sen laatu ja vanhempien ja lasten välinen vuorovaikutus on edelleen merkittävä tekijä lasten hyvinvoinnille. Riippumatta siitä, puhuvatko vanhemmat ongelmistaan tai miten ongelmat tulevat perheessä esille, 5–6-vuotiailla lapsilla näyttää olevan kyky aistia omien vanhempiensa tila heidän oman turvallisuutensa takaajina tai takaamatta jättäjinä.

Televisiot ja tietokoneet perheen vuorovaikutuksessa

Erilaisten teknologisten laitteiden, kuten television, tietokoneiden ja pelikonsolien, huikkea kehitys ja yleistyminen ovat muuttaneet koteja perheenjäsenten yhdessäolon ja kohtaamisten paikkana. Laadultaan korkeatasoinen informaatiovirta tavoittaa perheen jäsenet mihin aikaan vuorokaudesta tahansa ja houkuttaa läsnä olevasta poissaolevaan tai tekee poissaolevasta läsnä olevan. Informaatio- ja kommunikaatioteknologioilla monipuolisesti ja moniäänisesti kommunikoiva perhe on uusi ilmiö. Lapsilla television katselu on ollut yleisimpiä vapaa-ajankäyttötapoja. Nyt suosituimman asemasta kilpailevat tietokoneiden käyttö, Internet ja pelaaminen. (Pääkkönen 2010; Paavonen ym. 2006).

Varsin yleisesti pelaaminen ja tietokoneiden käyttö rinnastetaan leikkeihin, joita leikittiin ennen pihapiireissä (Kasvi 2000). Erilaiset teknologiset laitteet tarjoavat sekä vanhemmille että lapsille uuden areenan

tutkimuskäyttämiseen kodeissa. Televisio- ja tietokoneruutujen iso koko ja ohjelmien ja pelien entistä monipuolisemmat ja mielikuvituksellisemmat sisällöt houkuttavat ja kutsuvat mukaansa. Laitteet asettavat uusia haasteita perheen jäsenten keskinäiselle vuorovaikutukselle. Miten perheenjäsenet valikoivat itselleen sopivia toimintoja medialaitteiden tarjoamista valikoimista? Miten vanhemmat osallistuvat päätöksentekoon lasten medioiden käytöstä? Miten yhteisyydestä huolehditaan ja erillisyydestä neuvotellaan? Kysymyksiä ja tutkittavaa riittää.

Runsaat kaksikymmentä vuotta sitten lasten arjen tutkimuksessa mukana olleista 30 suomalaisesta viisivuotiaasta vain kolmella televisio oli erittäin tärkeässä roolissa. Kaikille kolmelle oli tyypillistä isän vähäinen osuus arjessa. He olivat poikia joko yksinhuoltajaäidin perheistä tai kaksoisydinperheistä. Otamme esille Eeron ja Tapion tapaukset.

Eeron perheeseen kuuluvat äiti ja noin vuotta nuorempi sisar Elvi. Tapio on erossa asuvien vanhempiansa ainoa lapsi. Vaikka Tapio vierailee avopuolison kanssa asuvan isänsä luona säännöllisesti, arki eletään enimmäkseen kahdestaan äidin kanssa. Molemmissa tapauksissa televisio näyttää toimivan etäisyyden ottona äidistä. Tapion äiti kertoo, ettei saa millään poikaa pois television äärestä. Kaikki ohjelmat kiinnostavat Tapiota, mutta erityisesti luonto-ohjelmat. Tapio ruokailee ja käy potalla television ääressä. Eeron äiti ei paljastanut haastattelijalle television tärkeyttä pojalle, vaan asia tuli ilmi perhepäivähoitajan haastattelussa, joka kertoi koko perheen olevan ”televisioaddikti” ja perheen menevän suoraan videovuokraamoon samalla, kun lapset haetaan päivähoidosta. Eeron haastattelu vahvisti perhepäivähoitajan tarinaa, koska pojan haastattelussa kävi ilmi, että tämä tunsi hyvin paljon ohjelmia. (Lahikainen 1989; *BASUN*-projekti 1987).

Ehkä Eeron ja Tapion tapaukset ovat esimerkkejä yleisemminkin perheistä, jossa äidin ja pojan suhde on vaarassa kehittyä liian läheiseksi siitä syystä, että perheen sisäinen vuorovaikutusverkko on pieni – joskus vain kaksikko, ja aika perheen ulkopuolisten suhteiden hankkimiseen työn ja päivähoidon jälkeen vähäistä. Televisio – yhtä hyvin kuin Internet – tarjoutuvat välineiksi läheisyyden ja etäisyyden annosteluun jäsenten välisissä suhteissa (vrt. Pasquier 2001). Tapion äiti vaikuttaa

tekevän kaikkensa poikansa hyväksi ja Eeron äiti rasvaa pojan iltaisin suihkun jälkeen ja nukkuu lattialla pojan sängyn vieressä käsi kädessä. Tapio näyttäisi olevan etäisyydenoton aloitteellinen osatekijä, kun taas Eerolla se näytti olevan äiti, joka tarvitsi hengähdysaikaa itselleen yhdeksän tunnin työpäivän jälkeen. Ovatko televisio tai tietokone joillekin lapsille tuntemattomasta maailmasta ja vapaudesta viestivä ikkuna, jota lapsi tarvitsee saadakseen happea liian intiimeiksi käyvilta perhesuhteilta? Hoivan etsinnällä ja turvallisuuden saamisella näyttää olevan kylläntymispisteensä ja ulkomaailmasta tarvitaan virikkeitä jotka houkuttavat uuteen, seikkailuihin.

Neljännesvuosisata myöhemmin vuonna 2003 televisio ja videot ovat itsestään selvä osa 5–6-vuotiaan suomalaislapsen arkea. Televisio oli auki perheissä keskimäärin 4,2 tuntia päivässä, lapset katselivat ohjelmia keskimäärin 1,4 tuntia päivässä. Sen lisäksi he olivat passiivisesti altistuneita television ohjelmavirralle keskimäärin 1,4 tuntia päivässä, koska vanhemmat halusivat katsella itselleen kiinnostavia ohjelmia. Tämän lisäksi 40 prosenttia lapsista katsoi videoita usein tai päivittäin. Osaksi katsottiin ohjelmia yksin tai sisarusten ja leikkikavereiden kanssa, osaksi yhdessä vanhempien kanssa. Joka viidennellä esikouluikäisellä oli televisio omassa huoneessaan. (Paavonen ym. 2006; Roine ym. 2004). Nykyisin lasten arjessa ovat jatkuvasti läsnä myös erilaiset pelikoneet, tietokone ja Internet.

Television katselulla, erityisesti aikuisten ohjelmien katselun määrällä, on havaittu olevan monenlaisia yhteyksiä lasten hyvinvointia kuvaaviin indikaattoreihin kuten pelkoihin, uneen ja päiväkäyttäytymisen oireisiin. Aktiivinen television katselu vähentää yöunen määrää ja on yhteydessä nukahtamisvaikeuksiin. Passiivinen ruudun informaatiovirralla altistuminen lisää selvästi unihäiriöiden vakavuutta. Aikuisohjelmien, kuten poliisisarjojen, aikuisten elokuvien, aikuisten sarja-ohjelmien ja ajankohtaisohjelmien katsominen lisää lasten unihäiriöiden riskiä. Mitä useampia erityyppisiä aikuisten ohjelmia lapset seurasivat, sitä enemmän heillä oli unihäiriöitä. Katkaisupisteenä katselun määrässä käytettiin 1,7 tuntia päivässä ja passiivisen altistumisen määrässä 2,1 tuntia päivässä. Jos lapset katsovat tätä enemmän, unihäiriöiden ris-

ki kolminkertaistui. Tutkimuksen mukaan lapsiperheiden television käyttötavat ovat sellaisia, että 25 prosenttia 5–6-vuotiaista altistuu unihäiriöille television takia. (Paavonen ym. 2006.)

Lisäksi aktiivisen television katselun määrä oli yhteydessä tarkkaavaisuuden ongelmiin, levottomuuteen, aggressiiviseen käyttäytymiseen, ja psyykkisten oireiden kokonaismäärään (Paavonen ym. 2008). Näitä suomalaislapsia koskevia tuloksia vahvistavat myös kansainväliset tutkimukset (ks. Paavonen ym. 2011). Medialaitteiden lisääntymisen ja kehityksen myötä vuosina 1993–2003 lasten itsensä raportoimat pelot ja erityisesti mielikuvitusväritteiset, televisioon liittyvät pelot ovat lisääntyneet Suomessa ja erityisesti Virossa, jossa medialaitteiden käyttöönotto on kasvanut tutkimuskautena jyrkemmin kuin Suomessa. (Lahikainen ym. 2007.) Suomalaislasten keskuudessa erityisesti lasten ohjelmiin liittyvät pelot ovat lisääntyneet (Korhonen 2008).

Uudet mediasisällöt näyttävät muodostavan uuden haasteen lapsen hyvinvoinnille. Ensinnäkin lapset saattavat altistua passiivisesti ahdistusta ja pelkoa herättäville sisällöille, joita heidän vanhempansa katselevat. Tällöin vanhemmat eivät aina ole psyykkisesti lapsen käytettävissä ja vaikka ovat, keskustelu ei välttämättä vähennä pelkojen määrää. Esimerkiksi lasten televisio-ohjelmiin liittyvien pelkojen määrä ei ollut yhteydessä niistä vanhempien kanssa käytyjen keskustelujen määrään (Paavonen & Lahikainen 2009). Toiseksi, runsas mediankäyttö vie aikaa lasten ja vanhempien yhdessäololta. Tällöin yhteenkuuluvuuden ja lasten turvallisuuden ylläpitäminen perheessä voi jäädä ajallisesti puutteelliseksi. Lisäksi perheenjäsenille sisällöllisesti yhteisten asioiden määrä vähenee, jos kukin perheenjäsen on kontaktissa uusmediaan haluamallaan tavalla.

Kolmanneksi, uusmediaan liittyy lumoa, jonka vuoksi katselu voi ylittää lapsen kyvyn käsittää vastaanottamaansa aineistoa. Lapsesta tulee ikään kuin yli-innokas tutkimusmatkailija uusmediassa, oireet ovat eräänlaista katsomiskokemuksen jäännöstä, sulattamatonta ainesta. Uusmedian sisällöt tulevat lapsen uniin, missä niitä yritetään käsitellä (Korhonen 2008). Lapset kääntyvät harvoin vanhempien puoleen, kun esimerkiksi televisio-ohjelma alkaa pelottaa heitä (Korhonen 2008; Kir-

manen 2000). Lapset saattavat arvioida turvan hakemisen vanhemmilta riskiksi, joka saattaa johtaa siihen, että vanhemmat alkavat kontrolloida tarkemmin lastensa median käyttöä. Samanlaiset ilmiöt tulevat melko varmasti esiin myös Internetiä ja pelikonsoleita käytettäessä.

Lopuksi

Sosiaalisen hapen puute kuvaa hyvinvoinnin haavoittuvuutta. Se rakentaa loukun, jossa ihminen ei tunne saavansa elintärkeitä aineita itselleen kanssakäymisen verkostossaan. Tässä artikkelissa esittämiemme tulosten pohjalta voidaan todeta, että lapsen hyvinvoinnissa keskeistä on tilanteiden mukaan joustava ja lapsen aloitteita kunnioittava vuorovaikutus. Tämä tarkoittaa myös lapsen itsemääräämisoikeuden kunnioittamista silloin, kun se ei aseta lasta vaaroilla alttiiksi. Lapsi kehittyy ja voi hyvin, jos hänellä kotonaan tukena turvaa tuovien aikuisten läheisyys ja samalla tietoisuus vapaudesta oma-aloitteiseen, tutkimiseen leikin tai esimerkiksi median tarjoamien mahdollisuuksien muodossa. Tällainen lapsuudessa hankittu elämisen malli voi kantaa pitkälle aikuisikään.

Bowlby konkretisoi kiintymyssuhdeteoriassaan lapsen sosiaalisen verkoston välttämättömiä aineksiksi kiintymyskäyttäytymisen, jolla hän tarkoitti läheisyyden etsintää ja ylläpitoa. Toinen käyttäytymisen luokka oli tutkimus, jolla hän viittasi lapsen leikkivään ja etsivään mieleen. Irmeli Järventie (1993, 184, 201) korostaa puolestaan, että osallistuminen sosiaaliseen yhteistoimintaan ja oman maailmasuhteen hallinta persoonallisesti tärkeiden motiivien avulla ovat inhimillisyyden kaksi välttämättömyyttä. Voisivatko ne lasten osalta tarkoittaa uskoa perheen takaamaan turvaan ja antamaan vapautteen tutustua maailmaan oman uskalluksen sallimissa rajoissa?

Lähteet

- BASUN-projekti (1987). Tapausselostukset. Tampereen yliopisto, yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö.
- Berger Peter & Hansfried Kellner (1969). *Marriage and construction of reality*. I artikelsamling I familjesociologi. Lund: Studentlitteratur.
- Bowlby, John (1969). *Attachment and Loss: Attachment*. Harmondsworth: Penquin Books.
- (1973). *Attachment and Loss: Separation, Anxiety and Anger*, Harmondsworth: Penquin Books.
- Jallinoja, Riitta (2009). Perhe yhdessä vapaa-aikana Teoksessa M. Liikanen (toim.) *Suomalainen vapaa-aika. Arjen ilot ja valinnat*. Helsinki: Gaudeamus, 49–77.
- Järventie, Irmeli (1993). *Selviytyä hengiltä. Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrinen näkökulma itsemurhiin*. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 34.
- (2008). Päivänsäde vai menninkäinen? Identiteettien kasvattaminen eriarvoisuuden puutarhoissa. Teoksessa Anja Riitta Lahikainen Raija-Leena Punamäki ja Tuula Tamminen (toim.): *Kulttuuri lapsen kasvattajana*. Helsinki: WSOY, 209–232.
- Kasvi, Jyrki (2000). *Nollia ja ykkösiä. Tarinoita tietokoneista, tietoyhteiskunnasta ja meistä ihmisistä*. Helsinki: Otava.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa & Juhani Hytönen & Mikko Ojala & Anna-Leena Lastikka & Regine Schön (2009). *Alle kolmivuotiaiden erityistarpeiden huomioiminen päivähoitossa. Kenguru-projektin loppuraportti*. Helsinki: Helsingin yliopiston Soveltavan käyttäytymistieteen laitos.
- Kirmanen, Tiina (2000). *Lapsi ja pelko. Sosiaalipsykologinen tutkimus 5-6-vuotiaiden lasten peloista ja pelon hallinnasta*. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 78.
- Korhonen, Piia (2008). *Lasten televisiopelot, pelonhallinta ja painajaisunet*. Acta Universitatis Tamperensis 747. Tampere: Tampere University Press.
- Korhonen, Piia & Anja Riitta Lahikainen (2008). Recent trends in children's television-induced fears in Finland. *Journal of Children and Media* 2:2, 147–162.
- Kristiansson, Baldur (2001). *Barndomen och den sociala moderniseringen. Om att växa upp i Norden på tröskeln till ett nyt millennium*. Stockholm: HLS Förlag.
- Lahikainen, Anja Riitta (1989). Lapsena nykymaailmassa. Kenttätyökoemuksia psykoanalyysin valossa. *Psykoterapia* 8:1–2, 33–43.
- Lahikainen, Anja Riitta (1989). The family as a socialization institution in modern society. Teoksessa Mirja Kalliopuska (toim.): *Children and*

- family structures. The child and different relationships in recent family types.* Lahti: Lahti Research and Training Center, 146–157.
- Lahikainen, Anja Riitta (1992). Dual-socialization from the point of view of social competencies of five-year old children. Teoksessa Sugar Kadar J (toim.): *Social-emotional development in a family versus in a pedagogical institution.* Conference proceedings. Institute of Psychology of the Hungarian Academy of Sciences, 89–93.
- Lahikainen, Anja Riitta & Harriet Strandell (1989). *Nya möten, nya gränser.* Julkaisematon käsikirjoitus.
- Lahikainen, Anja Riitta & Merle Taimalu & Piia Korhonen & Inger Kraav (2007). Self-reported Fears as Indicators of Young Children's Well-being in Societal Change: A cross-Cultural Perspective. *Social Indicators Research* 80:1, 51–78.
- Lahikainen, Anja Riitta & Kari Tolonen & Inger Kraav (2008). Young Children's Subjective Well-Being and Family Discontents in a Changing Cultural Context. *Child Indicators Research* 1:1, 65–85.
- Lahikainen, Anja Riitta & Salme Sundquist (1979). *Kolmivuotiaiden ja sitä nuorempien lasten reaktiot päiväkotihoidon.* Helsinki: Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 1.
- Lahikainen, Anja Riitta & Mervi Asikainen (1983). *Äidin kotona hoitamien kaksivuotiaiden sosiaalinen kehitys John Bowlbyn kiintymysteorian kannalta.* Helsinki: Mannerheimin lastensuojeliliitto, raportti 39.
- Paavonen, Juulia & Marjo Pennonen & Mira Roine & Satu Valkonen & Anja Riitta Lahikainen (2006). Tv exposure associated with sleep disturbances in 5- to 6-year-old children. *Journal of Sleep Research* 15:2, 154–161.
- Paavonen, Juulia & Jukka Partanen & Maria Valaste & Kimmo Vehkalahti & Anja Riitta Lahikainen (2008). Television viewing is associated with psychiatric symptoms in 5 to 6-year-old children. Poster, European Society for Child and Adolescent Psychiatry Congress, Firenze.
- Paavonen, Juulia & Mira Roine & Marjo Pennonen & Anja Riitta Lahikainen (2009). Do Parental Co-viewing and Discussions Mitigate TV-induced Fears in Young Children. *Child: care, health and development.* 35:6, 770–780.
- Paavonen, Juulia & Mira Roine & Piia Korhonen & Satu Valkonen & Jukka Partanen & Anja Riitta Lahikainen (2011). Media ja lasten hyvinvointi. *Duodecim* 127: 43-50.
- Pasquier, Dominique (2001). Media at Home: Domestic Interactions and Regulation. Teoksessa Linvingstone, Sonia ja Bovill, Moira (toim.): *Children and their Changing Media Environment. A European Comparative Study,* Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

- Pääkkönen, Hannu (2010). *Perheiden aika ja ajankäyttö: Tutkimuksia kokonais-työajasta, vapaaehtoistyöstä, lapsista ja kiireestä* (Vol. 254). Helsinki: Tilastokeskus.
- Roine, Mira & Satu Valkonen & Anja Riitta Lahikainen (2005). Television in Young Children's Social Relationships. *Yearbook of Population Research in Finland* 41, 75–96.
- Repo, Katja (2009). *Lapsiperheiden arki*. Acta Universitatis Tamperensis 914. Tampere: Tampere University Press.
- Spitz, Rene (1974). *Elämän ensimmäinen vuosi*. Jyväskylä: Gummerus.